D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi **10**, 100-105 (2008)

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE SÖZ KALIPLARI[1]

Pattern Utterances in Tales of Dede Korkut

Rıza GÜL [2]

Özet

Dede Korkut, Oğuz Türklerinin kahramanlık destanıdır. Şekil olarak destanla türkülü halk hikâyesi arasında bir yer tutar. Nazım nesir karışık olmakla beraber nazım kısımlar nesre yakındır. Hikâyelerin dili Eski Anadolu Türkçesi ve Azerî ağzı özelliklerini taşır. Sözlü gelenekten yazıya aktarıldığı anlaşılan Dede Korkut kitabı baştan sona manzum ve nesir şeklinde deyim, atasözü, ara söz ve kalıp sözlerle örülerek anlatılmıştır. Biz bu yazımızda Dede Korkut destansı hikâyelerinde anlatıcı ozanların kullandığı bu klişe söz ve söz grupları üzerinde durduk.

***Anahtar Sözcükler**: Dede Korkut Hikâyeleri, kalıp söz, atasözü, deyim, manzum-nesir, klişe*

Abstract

Dede Korkut was the epic accounts of Oğuz Turks. The form of it is accepted to be epic poem or folklore ballad. It was written in both verse and prose mixed but the verse parts look like prose rather than verse. The languages of these tales have the peculiarity of Ancient Anatolian Turkish and Azerbaijani dialect. Dede Korkut, which was thought to be utterance at the begining later then written, was flourished by the expressions in the form of verse and prose, proverbs, patterns of utterances. In this writting, we stated the poets cliche utterances and groups utterances in the tales of Dede Korkut.

***Key Words**: The Tales of Dede Korkut, pattern utterance, proverb, expression, verse- prose clishe*

Giriş

Oğuz Türklerinin geleneksel yaşam tarzını, aile yapısını ve mücadelelerini anlatan Dede Korkut Hikâyeleri, dil ve üslup bakımından geleneksel anlatımın eşsiz bir eseridir. 15. yüzyılda yazıya geçirildiği tespit edilen ve "Kitab-ı Dedem Korkut alâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan" başlığını taşıyan kitapta, Eski Türk edebiyatı, tarihi, coğrafyası, kültür ve yaşayışı içten, kısa ve yalın cümlelerle bize yansıtılmıştır.

İçerisinde on iki hikâye bulunan Dede Korkut kitabının bugün elimizde iki yazma nüshası vardır. Alman H.O. Fleischer tarafından Dresten Kral Kütüphanesinde bulunan ve 1815 yılında Von Diez tarafından bilim dünyasına

---

[1] Bu çalışma DÜAPK-03-EF-55 No'lu proje tarafından desteklenmiştir.

[2] Yrd.Doç.Dr.; Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 21280 Kampüs-Diyarbakır, bulentbehice@hotmail.com

tanıtılan yazmada on iki hikâye vardır. Ettore Rossi tarafından Vatikan kütüphanesinde bulunan ve 1952 yılında tanıtılan yazmada ise altı hikâye vardır.

Anlatım -Kalıp Sözler

Dede Korkut Hikâyeleri, dış yapı itibarıyla nazım-nesir karışımıdır. Şekil olarak âşık tarzı halk hikâyelerine benzer. Olaylar düz anlatımlıdır. Yoğun duygular manzum 'soylama' şeklindedir. Kitapta büyük bir çoğunluk oluşturan bu soylamalar, eski Türk şiirinin en tipik örnekleri sayılırlar. Bu manzumelerde belli bir ölçü ve uyak bulunmamaktadır. Manzum kısımlarda nesre yakın bir söyleyiş görülmektedir. Bazı hikâyelerde manzum dizeler düz yazı şeklinde yazılmıştır.

Hikâyelerde günlük olaylar basit, kısa cümlelerle anlatılmıştır. Çok sade ve duru bir Türkçe kullanılmıştır.

Hikâyelerde oturmuş, sabit bir imla yoktur. Cümle öğeleri, cümle yapısı ve ses bakımından olgun edebi bir dil şeklinde yazılmamıştır. Bu durum, Dede Korkut Hikâyelerinin geleneksel sözlü anlatımın ürünü olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir söyleyişle hikâyeler, halkın konuşma dilinin özelliklerini taşımaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri, genel olarak, dil yapısı bakımından Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşır. Dede Korkut kitabı, Dede Korkut coğrafyası içerisinde bulunan Âzerbaycan ve Kuzey Anadolu bölgesinde oluşmuş bir eserdir. Bu nedenle hikâyeler, bu bölgelerde yaşayan Âzeri ve Karapapak halkının ağız özelliklerini gösterir.

Dede Korkut Hikâyelerinin gerek nesir, gerek manzum kısımlarında deyimlere, atasözlerine ve kalıp cümlelere çokça yer verilmiştir. Özellikle kitabın giriş bölümü atasözü, deyim ve çeşitli amaç ve anlamlarla kullanılan klişe sözlerle örülerek sunulmuştur. Sadece Dede Korkut'ta değil hemen bütün halk edebiyatı ürünlerinde durum aynıdır. Başta halk hikâyeleri olmak üzere, destanlar, masallar, efsaneler ve fıkralar gibi geleneksel halk anlatmalarında konular ve düşünceler kalıplaşmış söz ve cümlelerle desteklenerek sunulur. Anlatıcı kimi zaman anlattığı olaydan ayrılarak, atasözü, fıkra ve çeşitli söz klişeleriyle konu ile ilgili görüş ve düşüncelerini belirtir. Olayın ve konunun desteklenmesi ve daha iyi vurgulanması amacıyla anlatılan bu gibi söz ve kavramlar yerine göre manzum veya nesir halindedir.

Örneğin halk hikâyelerinde, kadınlar ya eşi benzeri bulunmaz derecede güzel, ya da çok çirkindir. Âşık, hikâye anlatırken güzel kadınlar için sadece güzel veya çok güzel sözlerini kullanmaz. Güzel kadınlar çoğunlukla şöyle bir manzum tekerleme ile tasvir edilir:

(Aslan 2003:143)

"Dü çeşm-i âfet, müjgânı herrat
Gılman nezaket, etri melahat
Buhah ebiyyat, sinesi seyhat

Zülf-i zulumat, cebh-ü mahiyet
Melek şecaat, bir bedir sıfat
Dihanı nebat
Aya diyer; sen doğma ben doğayım
Güne diyer sen çıkma ben çıkayım
Ayın on dördü gibi
Yusuf Züleyha'nın yirmi dört güzelliğinin tamamı
Onda hatm olunmuştu
O elma yanak billur buhah
Baharda açan nergis çiçeği gibi tir tir titrerdi
Sanarsın Allah ilk levh-i kalemi ona çalmıştı."

Konu ve şekil bakımından âşık tarzı türkülü halk hikâyelerine geçişte yeni bir tür, bir ara ürün olarak gördüğümüz Dede Korkut Hikâyeleri, giriş bölümünden itibaren atasözü, deyim ve çeşitli anlamlarla yüklü söz kalıplarıyla doludur. Öğüt veren, yol gösteren, dilek ve temenniler bildiren bu klişe cümlelerin çoğu ölçülü ve uyaklı sözlerdir.

Dede Korkut kitabında bulunan altı hikâyenin başında, birbirinden çok az farklılıklar gösteren başlangıç veya giriş klişeleri bulunmaktadır. Anlatım tarzı ve üslubu bu klişelerin daha eski dönemlerden geleneksel ve sözlü yollarla devam edip geldiğini ve hikâyeleri anlatan kişi veya kişilerin de bu geleneğe uyduklarını gösterir.

Dede Korkut kitabının giriş bölümünde;

"Ezelden yazılmazsa kul başına kaza gelmez,
Ecel vakti gelmeyince kimse ölmez,
Ölen adam dirilmez,
Çıkan can geri gelmez,
Bir yiğidin Karadağ yumrusu kadar malı olsa
Yığar, toplar, ister, nasibinden fazlasını yiyemez
(Ergin;1989 ; 3)

Anlatılan olayın ve konunun desteklenmesi amacıyla söylenen bu klişe söz ve kavramlar yerine göre manzum veya nesir şeklinde verilmiştir.

Bazı hikâyelerin başında çok az farklılıklarla söylenen manzum klişeler şöyledir: "Kam Gan oğlu Han Bayındır yerinden turmuş idi. Kara yerin üzerine ak ban evini diktirmiş idi.. Ala şayvanı gök yüzüne aşanmış idi. Bin yerde ipek halıçası döşenmiş idi. İç Oğuz Taş Oğuz begleri yığanak olmış idi…"

Dede Korkut Hikâyelerinde yer yer karşımıza çıkan manzum klişelerden biri de, Oğuz'un Alp kahramanlarından, Hanlar Hanı Bayındır Han'ın damadı Ulaş Oğlu Salur Kazan'ın tanımlamasıdır. Salur Kazan hamasi bir üslupla şöyle tarif edilir: "Türkistan'ın direği, Amid soyunun aslanı, Karaçuğun kaplanı, konur atın iyesi, Han Uruz'un ağası, Hanum Kazan…"

Yukarıda örneğini verdiğimiz Türk halk hikâyesi anlatımlarındaki güzel kadın tasvirlerini Dede Korkut Hikâyelerinde de görüyoruz. Orijinal söz ve benzetmelerle yapılan bu manzum tanım ve tasvirler, anlatıma oldukça güzel bir renk katmaktadır. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı hikâyesinde, Oğuz' alp yiğitlerinden Kanturalı, Trabzon tekürünün azîm görklü kızı Selcen Hatun'u şu söz ve benzetmelerle tanımlar, tarif eder:

"Yalab yalab yalabıyan ince donlum
Yer basmayup yürüyen selvi boylum
Kar üzerine kan tammış gibi kızıl yanaklum
Koşa badem sığmayan tar ağızlum
Kalemçiler çalduğu kara kaşlum

Kurumsu kırk tutam kara saçlum
Aslan uruğu sultan kızı
Öldürmeğe men seni kıyar midüm
Öz canıma kıyam men sana kıymayam
Men seni sınar idüm."

Hikâyelerdeki başka bir örnekte, Dirse Han, hatununun güzelliğini şu sözlerle anlatıyor:

"Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı
İvden çıkup yoriyanda selvi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlum
Kurılu yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan tar ağızlum
Güz almasına benzer al yanaklum
Kavunum viregüm düvlegüm…"

Dede Korkut Hikâyelerinin anlatıcısı, olayların akışı içerisinde zaman zaman; " Aç görsem doyurdum, yalın görsem donattım…", "Görür gözlerim görmez oldu, tutar ellerim tutmaz oldu…" atasözü, deyim gibi anlamlı öz sözler ifade eden klişelere yer verir.

Dede Korkut Hikâyeleri ve özellikle giriş bölümü atasözü, deyim ve çeşitli anlamlarla yüklü kalıp sözlerle örülmüştür. Bu sözler eski dönemlerden Dede Korkut'a ulaşan ve bugün de sözlü gelenekte devam etmekte olan özlü sözlerdir. Çünkü hikâyeler, esas itibariyle konu ve anlatım bakımından sözlü geleneğin ürünüdür. Yazıya aktarıldığı zamana kadar sözlü gelenekte anlatıldığı anlaşılmaktadır. Kitapta bulunan altmıştan fazla atasözü, Oğuz boylarının hayatını, savaşlarını ve bütün günlük yaşamını bize iletmektedir. İyilik, kötülük, öğüt, nasihat, inanç ve hayat görüşü gibi konuları içeren secili, uyaklı ve sanatlı söyleyişlerdir.

Dede Korkut anlatmalarında oldukça önemli yeri olan atasözü, deyim ve çeşitli manzum söz kalıplarından bazı örnekler şunlardır:

"At ayağı külük, ozan dili çevük olur"
"At işlemese er öğinmez"
"Oğul atadan görmeyince sufra çekmez"
"Kanına susamak"
"Kalabalık korkutur, derin olsa baturur"
"Er malına kıymadıkça adı çıkmaz"

Dede Korkut'un giriş bölümünde ve metinler içerisinde olduğu gibi bitiş kısmında da birtakım kalıp söz dizilişleri bulunmaktadır. Hemen bütün hikâyelerin sonunda, birbirinden az çok farklılıklarla şu ifadelere yer verilmiştir: " Dedem Korkut geldi, boy boyladı, soy soyladı, saz çaldı, şadlık oldu, gazi erenler başına ne geldiğini söyledi… Benden sonra alp ozanlar söylesin, alnı açık cömert erenler dinlesin…"

Bu klişelerden başka, kahramanların adına bağlı olan hikâyelerin sonunda; "…..Bu Oğuz nâmeyi düzdi koşdi Begil oğlı Ermenin olsun dedi.."

Veya;
"…Basata alkış verdi."
"….Bu Oğuz nâme Yigeneğin olsun dedi"
"…Bu boy Deli Dumrul'un olsun…"
"…Bu Oğuz nâme Beyreğin olsun…"

Dede Korkut Hikâyelerinin sonunda, yukarıdaki söz kalıplarından başka ayrıca özellikle Türk destanlarında ve halk hikâyelerinde gördüğümüz öğüt ve temennilerle, dünyanın geçici olduğu vurgulanan manzum söz kalıpları bulunmaktadır. Dizeler arasında ölçü ve uyak birliği bulunan bu manzum tasvirler, çoğunlukla deyim ve atasözü kalıplarıyla kurulmuştur.

Dirse Han Oğlı Buğaç Han, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy, Kazan Beğ Oğul Uruz Beğin Tutsak Olduğu Boy, Kanlı Koca Oğul Kan Turalı Boyu, Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ve İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy olmak üzere altı hikâyenin sonunda bulunan bu manzum klişeler, birbirinden çok az farklılıklarla şöyle anlatılır:

"Anlar dahi bu dünyaya geldi geçti
Kervan gibi kondu göçtü
İndi kanı didiğim big erenler
Dünya menim diyenler
Ecel aldı yir gizledi
Fani dünya kime kaldı
Gelimli gidimli dünya
Sonu ucu ölümlü dünya
Ecel geldiğinde arı imandan ayırmasın
Kâdir seni namerde muhtaç etmesin…"
(Ergin, 1989: 94)

Dede Korkut Hikâyeleri sözlü gelenekte oluşmuş ürünlerdir. Bu nedenle yüzyıllar boyu halk düşünce ve deneyimleriyle yoğrularak oluşmuş ve halk söylemleriyle şekillenmiş birçok deyim, atasözü ve özlü söz kalıpları hikâyelere yansıtılmıştır. Halk sözlü kültür geleneğinin yaratıcısı ve icracısı olan halk şairleri ve ozanların geleneksel yolla taşıyıp getirdikleri Dede Korkut, Oğuz yaşamının ve sözlü kültür geleneğinin en tipik ve orijinal örneğidir.

Bu tespitlerimizden hikâyelerin, Oğuzlar'ın Anadolu'ya gelmeden, 6.yüzyıldan itibaren Orta Asya'da Sırderya'nın kuzeyindeki ilk yurtlarında yaşadıkları olayları anlattığı anlaşılmaktadır. Daha sonra 12. yüzyıldan sonra Önasya ve Anadolu'ya gelen Oğuz kolları bu coğrafyada yaşadıkları maceraları eski hatıralarıyla kaynaştırarak anlatmaya başlamışlardır. Ozanların dilinde anlatılarak aktarılan ve şekillenip gelişen Dede Korkut Hikâyeleri, 15. yüzyıldan sonra yazıya geçirilerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Dede Korkut Hikâyelerinin, yazılı nüshalarından başka sözlü gelenek yoluyla günümüze kadar ulaşan varyantları da bulunmaktadır. Deli Dumrul Hikâyesi ile halk arasında "Bey Böyrek" adı ile Anadolu'nun çeşitli yörelerinde anlatılan Bamsı Beyrek hikâyesi Dede Korkut'un sözlü varyantlarıdır.

Bu varyantlardan başka, yukarıda altı hikâyenin sonunda bulunan manzum söz grupları, az çok değişik söyleyişle Anadolu sözlü geleneğinde yaşamaktadır. Cahit Öztelli'nin 1945 yılında derleyerek yayınladığı klişe sözler şöyledir;

"Haniye erenler
Dünya benim diyenler
Ecel aldı yer gizledi
Bu dünya kimlere kaldı
Gelimli gidimli dünya
En sonucu ölümlü dünya
Ölüm vakti arı imandan ayırmasın…"
(Öztelli, 1967: s. 213)

Sonuç

Manzum ve nesir klişelerle **kalıp** sözlerin, atasözlerinin ve deyimlerin hikâyelerde yoğun olarak kullanılması, bu tür söz gruplarının Dede Korkut'tan daha önce de halk sözlü geleneğinde yaşadığını ve bu nedenle anlatıcı ozanların olayları anlatırken, anlatımı süslemek ve konuları desteklemek amacıyla bu kavramlardan çokça yararlandığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Aslan, E. (2003) *Halk Bilimi Araştırmaları I.*, Dicle Üniversitesi Yayınları.

Ergin, M. (1989) *Dede Korkut Kitabı*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Gökyay, O. Ş. (1973) *Dedem Korkudun Kitabı*, Devlet Kitapları, Başbakanlık Yayınları, İstanbul

Öztelli, C. (1976) *Dede Korkut Üzerine Bazı Notlar*, TFA, S. 213, İstanbul.

Türkmen, F. (2004) *Dede Korkut Hikâyelerinde Ara Sözler,* TDAY Belleten, 1998/1